

„podatkowe”, ponowna rejestracja NSZZ „Soliarność Wiejska” i początek demokracji parlamentarnej).

Periodyzacja ta jest tylko w pewnym stopniu zbieżna z dziejami społeczno-politycznymi i gospodarczymi Polski XX wieku. Równie istotne znaczenie odgrywają w niej przełomowe, opublikowane drukiem dzieła dotyczące wsi i rolnictwa.

Lawinowo narastające piśmiennictwo, zwłaszcza w ostatnich okresach, stwarza konieczność uogólniającej i teoretycznej refleksji nad jej kierunkami i założeniami. Powojenny dorobek polskiej socjologii wsi szacuje się na 5—6 tys. publikowanych utworów piśmienniczych powstałych na gruncie socjologii i dalszych kilka tysięcy opracowań ujmujących problematykę wsi i rolnictwa na pograniczu socjologii i innych nauk, zwłaszcza społecznych i ekonomicznych. Powstaje zatem zasadne pytanie o sposób porządkowania tego dorobku oraz jego wartościowanie według poszczególnych kryteriów obowiązujących w nauce i w epistemologii.

Przed wybuchem II wojny światowej dynamicznie rozwijały się następujące kierunki badawcze: agronomia społeczna, systemowe podejście do wsi, problematyka samorządu chłopskiego, zwyczaje spadkowe, ruch samokształceniowy, niechłopskie elementy struktury wsi, szkolnictwo i oświata rolnicza, wchodzenie chłopów do społeczności narodowej i państwowej, chłopskie organizacje polityczne. Te kierunki zostały zaniechane niemal całkowicie w czasach powojennych.

Do częściowo kontynuowanych orientacji badawczych można zaliczyć: studia nad ruchami migracyjnymi, etnograficzno-socjologiczne prace dotyczące kultury ludowej oraz badania nad wchodzeniem chłopów w obręb społeczności narodo-państwowej i uniwersalnych wartości kultury symbolicznej, a także studia dotyczące religijności wiejskiej i ludowej.

Została zachowana ciągłość tradycji badawczej nad: młodzieżą wiejską, społecznościami lokalnymi (nie tylko monografie typu „Bujakowskiego”, lecz również późniejsze, idące w kierunku mono- bądź politematycznym, lokalnym lub regionalnym), metoda dokumentów osobistych oraz prace nad postępem, modernizacją i procesem dyfuzji innowacji.

O względnie żywej kontynuacji przedwojennych tendencji badawczych można mówić do lat 1948—1949. W okresie tym została wznowiona praca J. S. Bystronia o kulturze ludowej (1947), rozwija się monografistyka i studia nad procesami migracyjnymi oraz osadnictwem na Ziemiach Odzyskanych, kontynuuje swoje studia K. Dobrowolski, K. Zawistowicz-Adamska i J. Burszta, powstaje silny ośrodek socjologii wsi z J. Chałasińskim i J. Szczepańskim w Uniwersytecie Łódzkim. Ubytki kadrowe stopniowo wypełniają się nowymi nazwiskami. Ośrodek poznański reprezentuje wtedy tylko J. Burszta. W Krakowie rozwija swoje badania historyczne i etno-socjologiczne „szkoła” Dobrowolskiego. Swoją obecność

silnie zaznacza ośrodek lubelski (ks. F. Mirek, Cz. Strzeszewski, J. Turowski), który swoimi korzeniami sięga poznańskiej szkoły F. Znanieckiego i ekonomiczno-socjologicznej orientacji W. Grabskiego. Został wtedy wznowiony „Przegląd Socjologiczny”, lecz, niestety, nie znalazły swojego kontynuatora „Roczniki Socjologii Wsi”.

Po przerwie w latach 1949—1955 odrodzenie polskiej socjologii wsi miało dwa swoje nurty: socjologiczno-ekonomiczny, zapoczątkowany przez J. Tepichta, do którego dołączyli m.in. M. Dziewicka, R. Manteuffel, B. Strużek, A. Szemberg, A. Woś i inni oraz socjologiczno-empiryczny (J. Chałasiński, K. Dobrowolski, D. Gałaj, B. Gałęski, A. Kutrzeba-Pojnarowa, A. Olszewska-Krukowa, W. Piotrowski, J. Turowski, Z. T. Wierzbicki i inni). Wytworzyła się wielość orientacji i kierunków badawczych, która uległa dalszej dyferencjacji w następnym pokoleniu.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych powstały nowe struktury instytucjonalne: Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Instytut Filozofii i Socjologii PAN ze swoim Zakładem Socjologii Wsi. Zakład ten wznowił od 1963 r. wydawanie „Roczników Socjologii Wsi”. Również w tym czasie został utworzony Komitet Badania Rejonów Uprzemysławianych PAN, który następnie przekształcił się w Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa. Nieco później utworzono Sekcję Socjologii Wsi Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Zrekonstruowano bądź utworzono od podstaw katedry i zakłady w ośrodkach uniwersyteckich. W ostatnich latach socjologia wsi weszła szeroko jako jeden z przedmiotów nauczania w akademiach rolniczych i ekonomicznych. Wszystko to przyczyniło się zarówno do rozwoju młodej kadry naukowej, jak i piśmiennictwa socjologicznego dotyczącego wsi i rolnictwa.

Wydaje się, że drukowany dorobek polskiej socjologii wsi okresu powojennego można systematyzować z pomocą kilku kryteriów:

- 1) przedmiotu badań (podejście działowe, względnie systematyczne),
- 2) generalnych koncepcji teoretycznych,
- 3) podstawowych założeń metodologicznych, zastosowanych metod i technik badawczych,
- 4) wykorzystanych źródeł oraz sposobów ich analizy,
- 5) skali przestrzenno-czasowej analizowanych zjawisk,
- 6) związku problematyki i orientacji z innymi naukami,
- 7) cech formalno-edytorskich i bibliograficznych publikacji.

Stosunkowo prosta odpowiedź jawi się w odniesieniu do ostatniego z wyróżnionych kryteriów. Stanowi ono mało przydatne narzędzie do porządkowania tak olbrzymiego zasobu bibliograficznego. Przy zachowaniu formalnej poprawności otrzymalibyśmy kilka działów-olbrzymów, dysfunkcjonalnych dla czytelnika. Rozpatrzmy zatem pozostałe z wyróżnionych możliwości.

Ad 1. Ze względu na „materialny” przedmiot publikacji można je podzielić na takie, które zostały poświęcone:

— poszczególnym „składnikom” wsi (termin zapożyczony od W. Grabskiego): społeczności lokalnej, rodzinie, kobiecie, młodemu pokoleniu, gospodarstwu, instytucjom wiejskim itp.,

— zjawiskom i procesom zachodzącym na wsi (migracje, profesjonalizacja wraz z dwuzawodowością, urbanizacja, modernizacja, unifikacja, heterogenizacja, laicyzacja itp.),

— prawom i „regułom” rządzącym życiem społecznym wsi i rolnictwa: zasiedloność, związek przestrzeni geograficznej ze społeczną, solidarność, rodzina a gospodarstwo i ziemia, orientacja lokalnocentryczna, tradycjonalizm i in.,

— wizjom przyszłości wsi i rolnictwa.

Każdy z tych wymiarów może być rozpatrywany w układzie synchronicznym bądź diachronicznym w różnych skalach: mikro (lokalnej), regionalnej, sektorowej, globalnej (w skali kraju), uniwersalnej. W drodze „kojarzenia” przedmiotów i skal otrzymamy kilkadziesiąt typów prac, które można uszeregować następująco:

1. Bibliografia bibliografii.
2. Metasocjologia wsi i rolnictwa.
3. Dydaktyka socjologii wsi i rolnictwa (podręczniki, skrypty, pomoce naukowe, wybory tekstów itp.).
4. Wieś i rolnictwo w świetle nauk pokrewnych.
5. Historia wsi i rolnictwa.
6. Reformy rolne.
7. Wieś i rolnictwo w strukturze społecznej.
8. Świadomość, tożsamość i podmiotowość chłopca.
9. Struktura przestrzenna i osadnictwo (bez geografii i historii).
10. Ruchliwość społeczna.
11. Urbanizacja, ruralizacja, industrializacja, profesjonalizacja.
12. Procesy modernizacyjne i dyfuzja innowacji.
13. Struktura społeczno-zawodowa.
14. Rolnictwo miejskie.
15. Społeczności lokalne (tu również monografistyka).
16. Osobowość i mentalność.
17. Obyczajowość i zwyczaje.
18. Kultura uniwersalna i aspiracje do jej wartości.
19. Religia i moralność.
20. Szkolnictwo, oświata, wykształcenie, wiedza.
21. Dzieci i młodzież. Socjalizacja i wychowanie.
22. Aktywność społeczna (bez zawodowej, zob. 11).
23. Rodzina.

24. Kobieta na wsi i w rolnictwie.
25. Pokolenie seniorów.
26. Gospodarstwo rolne.
27. Gospodarstwo domowe.
28. Dwuzawodowość (por. 11).
29. Spółdzielczość wiejska.
30. Instytucje i organizacje społeczne, gospodarcze i polityczne.
31. Rolnictwo uspołecznione:
 - spółdzielczość produkcyjna,
 - sektor państwowy.
32. Uwarunkowania przyrodnicze.
33. Kompleks gospodarki żywnościowej.
34. Prace z zakresu socjologii zawodów rolniczych.
35. Wieś i rolnictwo oraz gospodarka żywnościowa w innych krajach (aspekty socjologiczne): Związek Radziecki, RWPG, EWG, inne kraje Europy Zachodniej, Ameryka Północna, Ameryka Łacińska, Azja, Afryka, Australia).
36. Wieś i rolnictwo w świetle innych dyscyplin naukowych (historia, geografia, etnografia, ekonomia, prawo, antropologia, polityka społeczna, polityka gospodarcza i in.).

Ad 2. Ze względu na generalne koncepcje teoretyczne, zwane niekiedy głębinowymi. Na płaszczyźnie metateorii można, jak się wydaje, wyróżnić kilka orientacji:

- solidarystyczne i organicznego rozwoju,
- konfliktowe,
- interakcyjne,
- impaktu kulturowego,
- dyfuzjonistyczna,
- świadomościowa,
- uniwersalizująca,
- aktywizacyjna,
- inżynierijno-społeczna.

Do pierwszej z tych orientacji można zaliczyć prace K. Zawistowicz-Adamskiej, znaczną część publikacji poświęconych procesowi socjalizacji w rodzinie chłopskiej oraz studia nad religijnością wiejską i ludową. Wbrew pozorom, tu znalazłaby się również pewna ilość prac opartych na materiałach autobiograficznych (np. Jagiełło-Łysiovej).

Kierunek preferujący rolę konfliktu społecznego byłby dość licznie reprezentowany, zwłaszcza w odniesieniu do przeszłości. Może to być rozpatrywane zarówno w kategoriach historii, jak i socjologii. W wymiarze współczesnym prace tego typu dotyczą m.in. konfliktu interesów, roz-

bieżności między miastem a wsią, zderzenia chłopstwa ze strukturami instytucjonalnymi itp.

Bezpośrednio z kierunkiem przyjmującym założenie organicznego rozwoju społecznego koresponduje orientacja, którą za W. Kwaśniewiczem określam mianem impaktu kulturowego. Równie dobrze można ją nazywać teorią dysharmonii kulturowej (K. Dobrowolski). Impakt powoduje dysharmonię kulturowego systemu wsi, co wynika m.in. z przewagi elementów egzogennych nad własnymi i nadmierne „ciśnienie” zewnętrzne.

Odmienne są ujmowane relacje zachodzące między wsią a szerszymi zbiorowościami społecznymi w orientacji dyfuzjonistyczno-modernizacyjnej, do której można zaliczyć większość prac dotyczących wkraczania postępu i innowacji do wsi i rolnictwa (m.in. B. Gałęski, W. Makarczyk, J. Turowski, ostatnio L. Kocik).

Koncepcje uniwersalizujące poszukują generalnych prawidłowości życia społecznego. Traktują one wieś jako „uproszczony” model, na którym łatwiej dokonywać analiz i tworzyć teorie dużego zasięgu.

Teorie świadomościowe kładą główny akcent na aspiracje, prestiż, autorytety liderów środowiskowych, strukturę i funkcjonowanie systemów wartości. W zasięgu dociekań tej orientacji leży również świat aspiracji do podmiotowości w zakresie życia społecznego, przeobrażenia w stanie świadomości klasowo-warstwowej i zawodowej (B. Gałęski, B. Gołębiowski, E. Jagiełło-Łysiowa i in.).

Orientacja generacyjna, powstała w polskiej socjologii wsi w okresie międzywojennym, znalazła współczesne kontynuacje dzięki J. Chałasińskiemu. Tu można zaliczyć znaczną część piśmiennictwa dotyczącego młodego pokolenia, zwłaszcza te prace, które bazują na chłopskim materiale autobiograficznym.

Cechą wspólną orientacji aktywizacyjnej i inżynierskiej jest zamierzenie stymulowania kierunków rozwoju bądź przekształceń wsi. Różnią się one natomiast nie tylko założeniami metateoretycznymi, lecz również sposobem podchodzenia do „żywej materii” społecznej. Pierwsza z nich bazuje raczej na koncepcji rozwoju organicznego, wpomagane przez czynniki zewnętrzne. Druga zaś — inżynierska — dąży do gruntownych przeobrażeń, odrywających wieś od własnej tkanki kulturowej i poddających ją zabiegom zmierzającym do budowy „szczęśliwego świata” i „ładu” człowieka. Do nurtu aktywizacyjnego zalicza się piśmiennictwo zorientowane na rozwój (tu m.in. część prac Z. T. Wierzbickiego), do inżynierskiego natomiast można zakwalifikować literaturę propagującą ideę kolektywizacji wsi (z lat pięćdziesiątych, wraz z późniejszymi meandrami).

Ad 3. Ze względu na przyjętą metodologię i zastosowane procedury badawcze można wyróżnić prace: analityczno-dedukcyjne, analityczno-systematyzujące i syntetyzujące, oraz — z drugiej strony — indukcyjno-

-dedukcyjne, indukcyjno-syntetyzujące. Płaszczyzna podziału między poszczególnymi typami nie jest tożsama z podziałem na prace teoretyczne i empiryczne. Wyróżnienie tych czterech grup pozwala „mierzyć” natężenie poszczególnych cech. W polskiej socjologii wsi ostatnich dziesięcioleci nie ma prac mieszczących się całkowicie w grupie pierwszej. Do drugiej natomiast można zaliczyć niektóre opracowania dotyczące związków chłopstwa z ziemią, aksjologii pracy, oszczędności i innych cech osobowości (F. W. Mleczo, M. Wieruszewska-Adamczyk) lub całokształtu chłopskiego systemu wartości (J. Styk).

Większość prac reprezentuje trzecią z wyróżnionych orientacji metodologicznych. Wychodzą one od założeń teoretycznych, aby przejść do weryfikacji lub egzemplifikacji empirycznych i powrócić do sfery teoretycznej, nierzadko rozwijając ją lub korygując.

I wreszcie prace indukcyjno-syntetyzujące. Najczęściej powstają one w wyniku opracowania stanu badań na określony temat lub analizy wtórnej czy reinterpretacji danych empirycznych, zebranych i opracowanych w wielu ośrodkach i nie zawsze w porównywalnych konwencjach.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę sam warsztat „techniczny” badań, to wówczas można wyodrębnić pięć podstawowych grup publikacji:

- a — monograficzne,
- b — oparte na dokumentach osobistych,
- c — obserwacje quasi-eksperymentalnych sytuacji społecznych,
- d — prace bazujące na technikach survey’owych,
- e — opracowania danych masowych.

Ad a. Metoda monograficznych badań wiejskich społeczności lokalnych, zapoczątkowana przez F. Bujaka, była kontynuowana zarówno w okresie międzywojennym, jak i po II wojnie światowej. Próbę typologii tego piśmiennictwa przeprowadził Z. T. Wierzbicki. Mogą się one dzielić na lokalne lub regionalne (całościowe — „Bujakowskie”, monotematyczne i politematyczne). Biorąc natomiast pod uwagę powtarzalność lub jednorazowość badań można je dzielić na panelowe (dwu- lub wielokrotne) i jednorazowe. W latach 60. i 70. szczególnie często występowały monografie monotematyczne o charakterze porównawczym, biorące pod uwagę stopień natężenia danej cechy lub zjawiska (B. Gałęski, J. Turowski i in.). Równie częsty jest typ lokalnych monografii monotematycznych o szerokim *spectrum* czasowym (D. Dobrowolskiej — Chełm, W. Kwaśniewicza — Świątniki Górne, D. Markowskiej — Modlnica, F. W. Mleczi — Łysa Góra i in.). Spotyka się również regionalne i międzyregionalne monotematyczne monografie porównawcze.

Większość monografistyki terenowej opiera się na badaniach jednorazowych. Występują niekiedy panele, nawet wielokrotne. Przykładem są dwie monografie F. Bujaka dotyczące Żmiącej i trzecia — o 50 lat

młodsza — Z. T. Wierzbickiego. Innym przykładem jest Zaborów (prace J. Cierniaka, badania K. Zawistowicz-Adamskiej oraz — współcześnie — M. Wieruszewskiej-Adamczyk).

Ad b. Olbrzymie tradycje ma również metoda dokumentów osobistych, w oparciu o którą kształtowała się polska socjologia wsi (W. I. Thomas, F. Znaniecki, J. Chałasiński: *Młode pokolenie chłopów*, L. Krzywicki: *Pamiętniki chłopów* i in.). Dzięki inicjatywom J. Chałasińskiego metoda ta jest reprezentowana również w okresie współczesnym, zwłaszcza w latach 60. i 70. (*Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*, t. 1—9, prace zespołu Chałasińskiego i jego uczniów: B. Gołębiowskiego, Z. Grzelaka, E. Jagiełło-Łysiowej, F. Jakubczaka i in.). W grupie tej ma swoje miejsce całe piśmiennictwo autobiograficzne, w tym również konkursowe, dotyczące wsi i rolnictwa.

Ad c. Sporo badań zostało przeprowadzonych w sytuacjach quasi-eksperymentów społecznych. Tu należy wymienić przede wszystkim:

— osadnictwo na Ziemiach Odzyskanych i w Bieszczadach oraz związane z nim procesy integracyjne,

— ruchy migracyjne (studia w skali mikro-, np. W. Mirowskiego, regionalnej bądź makrosocjalnej). Ostatnie z nich wchodzi w relacje ze statystyką społeczną, demografią, geografią i ekonomią,

— industrializację (np. badania w Płockiem, Konińskim, Nowej Hucie, Bełchatowie, Puławach i in.).

— urbanizację, niekiedy traktowaną przez autorów odrębnie w stosunku do industrializacji (np. H. Kubiak, J. Mariański, A. Olszewska-Krukowa).

Ad d. Największy rozwój ilościowy badań opartych o techniki survey'owe przypadł na lata siedemdziesiąte. Łatwość poddawania uzyskiwanych informacji operacjom matematycznym była nęcąca co najmniej z dwóch powodów: upodabniała socjologię do nauk przyrodniczych, fizycznych i technicznych, z drugiej natomiast strony opanowanie tego warsztatu przynosiło efekty zarówno spektakularne, jak i „przekonujące” o znajomości rzeczy, a także o „adekwatności” diagnozy opartej na wymiernych parametrach. W konsekwencji nastąpiło zdominowanie optyki badawczej przez parametryzację i standaryzację, które ze swojej natury mogą dotyczyć jedynie niektórych przejawów i płaszczyzn życia społecznego. Do tej grupy prac można zaliczyć znaczny odsetek badań empirycznych z zakresu socjologii wsi i rolnictwa.

Ad e. Masowe badania socjologiczne nad wsią były możliwe dzięki powstaniu instytucji wyspecjalizowanych w badaniu świadomości zbiorowej i opinii publicznej (Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych PRiTV, Centrum Badania Opinii Społecznej). Jednak liczne ekspertyzy prowadzone przez nie dotyczą populacji wiejskiej tylko w nie-

wielkim stopniu. Ich materiały służą niekiedy jako podstawa do poszczególnych opracowań monotematycznych lub porównawczych (np. W. Adamski). Rzadziej badania masowe są prowadzone przez poszczególne instytuty uczelniane bądź resortowe. W ostatnich latach, dzięki komputeryzacji, pojawia się ich coraz więcej. Nie da się przeprowadzić ścisłego podziału między poprzednim typem prac a publikacjami opartymi na badaniach masowych.

W ostatnim dziesięcioleciu coraz więcej opracowań łączy metody kwantytatywne z kwalitatywnymi. Te ostatnie dają szersze *spectrum* zjawisk społecznych zachodzących na wsi i w skali społeczeństwa globalnego. Okres dominacji metod ilościowych należy do przeszłości.

Ad 4. Ze względu na bazę źródłową oraz sposoby jej analizy można podzielić omawiany dorobek na cztery podstawowe typy:

- a) opracowania oparte na danych zastanych,
- b) korzystające z materiałów wytworzonych w toku postępowania badawczego,
- c) mieszane (z dominacją po jednej bądź po drugiej stronie),
- d) zasób wiadomości o badanych zjawiskach pochodzi z obydwu rodzajów źródeł, które zostają poddane analizie wtórnej.

Ad a) Przykładem mogą tu służyć monografie historyczno-socjologiczne społeczności lokalnych, parafii, powiatów itp., sięgające w odległą przeszłość po to, aby śledzić dynamikę badanych zjawisk. Występują tu również publikacje poświęcone rozwojowi poszczególnych struktur, zjawisk lub procesów w długich odcinkach czasu (np. J. Burszty studia nad rolą karczmy w życiu wsi, prace z zakresu historii spółdzielczości wiejskiej, kółek rolniczych lub innych zrzeszeń).

Ad b) Prace oparte na danych urzędowych wchodzą wprawdzie w zakres powyżej grupy, lecz nierzadko zostają one wykorzystywane jako materiał posiłkowy w stosunku do źródeł wytworzonych przez badacza. Wydaje się, że pośrednim typem są chłopskie pamiętniki nie tylko spontaniczne, lecz również stymulowane. Drugi z tych rodzajów źródeł autobiograficznych rozwinął się niemal do skali odrębnego gatunku piśmienniczego, który tylko w niewielkim stopniu jest wykorzystywany w socjologii wsi (Centrum Pamiętnikarstwa Polskiego kierowane przez F. Jakubczaka).

Ad c) Relatywnie rzadko powstają ciekawe opracowania na mieszanej bazie źródłowej, dotyczące przeszłości i współczesności określonego zjawiska lub elementu kulturowego. Za przykład mogą tu służyć publikacje J. Burszty dotyczące styków kultury ludowej i kultury narodowej, wiele studiów K. Dobrowolskiego, prace F. W. Mleczki o przeobrażeniach rolnictwa oraz część publikacji E. Jagiełło-Łysiowej.

Ad d) Tu można zaliczyć próby syntez dotyczących bądź chłopstwa *in*

genere, bądź — *in species* — roli wsi w dziejach narodu, państwa, kultury lub cech konstytutywnych chłopstwa jako klasy, stanu, warstwy, zawodu. Mogą tu występować nie tylko dwa modelowo „czyste” typy: synchroniczny i diachroniczny, lecz również szereg typów pochodnych. W poprzednich okresach prace takie napisali: J. Burszta, J. Chałasiński, J. Szczepański, ostatnio natomiast: A. Lutyk, F. W. Mleczko, W. Ochmański, J. Styk i in. Ujęcia tego typu spotykamy również na gruncie historii, jednak tam występuje zdecydowana przewaga po stronie opracowań opartych na źródłach zastanych (S. Inglot, T. Mencil i in.).

Ad 5. Ze względu na skalę przestrzenno-czasową analizowanych zjawisk, instytucji, prawidłowości, zwyczajów i innych elementów życia społecznego i kultury. Mogą tu występować nie tylko dwa modelowo „czyste” typy: synchroniczny i diachroniczny, lecz również szereg typów pochodnych. Jak wspomniano, w skali przestrzennej opracowania mogą dotyczyć społeczności lokalnej, ponadlokalnej, mikroregionu wyodrębniającego się na wyraźnej zasadzie, regionu (geograficznego, administracyjnego, ekonomicznego, historycznie ukształtowanego, osadniczego itp.), sektora, skali globalnej bądź uniwersalnej.

W skali czasowej natomiast publikacje mogą dotyczyć różnych okresów lub przekrojów:

- a — wyłącznie współczesności,
- b — danego okresu historycznego lub epoki,
- c — zjawiska lub instytucji życia społecznego w dziejach,
- d — historii zjawiska, instytucji lub procesu,
- e — przeszłości i współczesności badanego przedmiotu.

Ad a. Tu występują liczne prace o charakterze eksperckim, ściśle diagnostycznym, mające na celu analizę przeobrażeń społecznych, raporty badawcze, analizy stanu badań. Również monografie dotyczące nowych zjawisk życia społecznego wsi oraz takie, gdzie „programowo” nie uwzględnia się przeszłości bądź całkowicie instrumentalizuje się ją w stosunku do wymiaru współczesnego.

Ad b. Jak się wydaje, można tu zaliczyć prace z zakresu historii społecznej wsi, a także m.in. historii osadnictwa i prawidłowości nim rządzących, publikacje o poszczególnych instytucjach życia społecznego w określonym czasie (np. poddaństwa, folwarku pańszczyźnianego, kapitalistycznego, oczynszowania chłopów, reform uwłaszczeniowych w XIX w., parcelacji wielkiej własności itp.).

Ad d. Ten zbiór tworzyłyby m.in. prace występujące na „przecięciu” historii, socjologii i historii prawa (np. dotyczące zwyczajów spadkowych, instytucji samorządowych, systemów obciążeń wsi). Tu również historia gospodarcza i społeczna, sądownictwa, wytworzona obyczajowość związana z tymi płaszczyznami życia społecznego wsi w przeszłości.

Ad e. Tu grupowałbym takie jednostki piśmiennicze, które dokonują analizy na modelu wsi tradycyjnej i współczesnej (np. system lokalny i jego cechy, rodzina, więź społeczna, „składniki” wsi, ich funkcjonowanie i przeobrażenia itp.), a także monograficzne studia nad poszczególnymi elementami systemu społeczno-kulturowego wsi w przeszłości i współcześnie.

Ad 6. Ze względu na związki z innymi naukami można wydzielić kilkanaście, a nawet być może kilkadziesiąt zbiorów dokumentów piśmienniczych, które w mniejszym lub większym stopniu uwzględniają wiejską problematykę socjologiczną w różnych przekrojach czasowych i problemowych.

W ostatnim dwudziestoleciu największy rozwój piśmiennictwa nastąpił na pograniczu socjologii i ekonomii, rzadziej natomiast — tych dwóch nauk łącznie i historii. Różnie układają się proporcje między nimi. W większości opracowań dominuje optyka ekonomiczna (np. J. Tepicht, A. Woś), a niekiedy ewoluuje w kierunku socjologicznej (R. Manteuffel, J. Górecki, B. Strużek i in.). Bywa, że proporcje zostają zachowane (m.in. W. Dzun, T. Hunek, J. Marek, A. Szemberg). Rzadziej występuje optyka socjologiczna (np. K. Łapińska-Tyszka).

Licznie jest reprezentowane w piśmiennictwie pogranicze historyczno-socjologiczne, posiadające najdłuższe tradycje, podobnie jak w poprzednim połączeniu. Przynależność do danej dyscypliny wyznacza dominacja, zwłaszcza metodologiczna, jednej bądź drugiej optyki badawczej.

Równie wcześnie zaznaczyły się w naszym piśmiennictwie prace etnograficzno-socjologiczne, szczególnie związane z trzema ośrodkami naukowymi: Krakowem (K. Dobrowolski), Poznaniem (J. Burszta) i Łodzią (K. Zawistowicz-Adamska). Rozwinęły one ten kierunek badań i przekazały go następnemu pokoleniu (J. Damrosz, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, M. Wieruszewska-Adamczyk i in.).

Znacznie mniej pracy znajduje się na obszarach socjologiczno-antropologicznych. Obumarł żywy ongiś nurt badań prawno-ekonomiczno-socjologicznych nad wsią (np. J. Rafacz, A. Rożenowa i in.). Z wcześniejszych kierunków nadal rozwija się problematyka socjologiczno-geograficzna, zdominowana jednak przez geografów (ekonomicznych i społecznych), w której znajdujemy opracowania dotyczące osadnictwa i zagospodarowania Ziemi Zachodnich i Północnych oraz wtórnego osadnictwa bieszczadzkiego.

Niewiele prac dotyczy pogranicza socjologiczno-filozoficznego i socjologiczno-psychologicznego (J. Miścicki, J. Pastuszka) oraz socjologiczno-teologicznego, nie wliczając tu odrębnej subdyscypliny — socjologii religii (Cz. Bartnik, R. Rak, F. Woronowski). Dynamicznie natomiast rozwija się problematyka „połączeń” stosunkowo młodych i zupełnie nowych.

Do pierwszych z nich należy zaliczyć publikacje socjologiczno-pedagogiczne (S. Kawula, Z. Kwieciński, W. Winclawski, W. Wiśniewski i in.).

Z najnowszych połączeń interdyscyplinarnych badań nad wsią należy wyodrębnić prace socjologiczno-ekologiczne (m.in. Z. T. Wierzbicki), socjologiczno-polityczne (A. Bodnar, Z. Zychowicz i in.), socjologiczno-teoretycznoorganizacyjne (rozwijane szczególnie w odniesieniu do społecznościowych sektorów rolnictwa).

W ostatnich latach dynamicznie rozwija się piśmiennictwo z zakresu pogranicza socjologii medycyny i socjologii wsi, dotyczące m.in. ochrony zdrowia ludności wiejskiej, zachowań medycznych, warunków zdrowotnych i higienicznych, organizacji służby zdrowia, wiejskiej spółdzielczości zdrowia itp. (S. Kosiński, S. Rafalski, B. Tryfan, Z. Kawczyńska-Butrym i in.). Podobnie narasta literatura na styku socjologii wsi i nauk o żywieniu człowieka (J. Sobczak, U. Świetlikowska, B. Tryfan i in.). Należy przypuszczać, że z czasem będą się wylaniały kolejne płaszczyzny „pogranicza” interdyscyplinarnego.

W tym samym dziale znalazłyby się zbiorowe opracowania multidyscyplinarne, które nie dadzą się jednoznacznie zakwalifikować do żadnej z wcześniej wyodrębnionych grup.

Ad 7. Ze względu na cechy formalne dokumentu piśmienniczego (edytorsko-bibliograficzne). Podstawową płaszczyznę podziału stanowią tu: wydawnictwa, utwory i fragmenty (w zależności od samoistości lub niesamoistości piśmienniczej oraz wydawniczej).

Na tej płaszczyźnie wyróżnić można: pierwodruki, wznowienia i przedruki; oryginały w języku polskim, ich tłumaczenie na języki obce, a także przekłady z języków obcych na polski. Istotne znaczenie ma również podział na druki zwarte, wydawnictwa ciągłe, seryjne oraz periodyki. I wreszcie aspekt chronologiczny: rok wydania poszczególnych publikacji.

Z tego punktu widzenia równie istotnym kryterium okazuje się autorstwo (indywidualne bądź zbiorowe, osobowe lub instytucjonalne). Można zatem wyodrębnić materiały pokonferencyjne lub przygotowane na określoną „ imprezę ” naukową, książki pamiątkowe poświęcone rocznicom instytucji naukowych, ważnych wydarzeń historycznych, jubileuszom uczonych.

Cechy formalno-edytorskie w połączeniu z celami poszczególnych wydawnictw stanowią podstawę podziału na: prace monograficzne (nie tylko terytorialne, lecz również problemowe we wszystkich odmianach), których celem jest pogłębienie lub poszerzenie wiedzy o badanym zjawisku, syntetyzujące (zbierające i uogólniające dorobek naukowy na określony temat), podręcznikowe (nie zawsze tożsame z syntetyzującymi), których głównym celem jest pomoc i przewodnictwo po dyscyplinie, i wreszcie pomoce dydaktyczne (dla prowadzących zajęcia, dla słuchaczy lub łączące

te dwie funkcje). Podział ten nie może spełnić kryterium całkowitej łączy, wiele bowiem podręczników stanowi równocześnie pomoc dydaktyczną, niektóre natomiast podręczniki są równocześnie opracowaniami syntetycznymi. Kryteria formalno-edytorskie dają się ponadto „krzyżować” z poprzednimi sześcioma płaszczyznami podziału. W wyniku tego możemy otrzymać kolejnych kilkadziesiąt zbiorów typologicznych uporządkowanych z pomocą zagregowanych kryteriów.

Wydaje się, że pierwsza z proponowanych płaszczyzn podziału (przedmiotowa) posiada najwięcej walorów praktycznych jako narzędzie porządkowania bibliograficznego piśmiennictwa. Podejście systematyczne mogłoby jednak utrudnić korzystanie z bibliografii tym czytelnikom, którzy mają z socjologią wsi i rolnictwa kontakt okazjonalny. Mankament ten nie występuje przy podejściu działowym. Wadą jego natomiast jest niemal mechaniczne zestawianie poszczególnych przedmiotów badawczych, co z kolei utrudnia poznanie struktury subdyscypliny naukowej.

Zaprezentowane płaszczyzny mogą być przydatne nie tylko w celu porządkowania i systematyzowania piśmiennictwa. Równocześnie sprzyjają teoretycznej refleksji nad kierunkami rozwoju socjologii wsi i rolnictwa, jej osiągnięciami dotychczasowymi i niedomogami. W ten sposób, być może, przyczynią się do refleksji i dyskusji w zakresie prezentowanej problematyki.

S U M M A R Y

In his work on the bibliography of the Polish sociology of the country for 1901—1990, the author made several attempts to arrange this literature in order. 7 basic criteria were postulated and widely discussed:

1. object of research,
2. general theoretical conceptions,
3. basic methodological assumptions, methods and techniques of research, which the authors use,
4. sources used and ways of analyzing them,
5. space-time scale of the phenomena under investigation,
6. the connection of the problems and orientations with other sciences,
7. formal-editorial and bibliographical features of the studied publications.

The author devoted considerable attention especially to the first criterion. He suggested a sectional arrangement consisting of 36 objects of research that occur in the literature concerning the Polish sociology of the country and agriculture. The system covers not only publications strictly belonging to this sub-discipline but also those that link it with other sciences.

